

РЕЦЕНЗИЯ

По конкурс за заемане на академичната длъжност *професор* по специалността Изкуствознание и изобразителни изкуства (украса на ръкописната книга), професионално направление 8.1. обявен от Института за изследване на изкуствата при БАН (ДВ бр. 79 от 07.10.2016)

Кандидат доц. д-р Елисавета Мусакова

От чл.кор. проф. Иванка Гергова

В конкурса участва единствен кандидат – доц. Елисавета Мусакова от Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ към Направление „Ръкописно-документално и книжовно наследство“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. Тя е завършила специалност Изкуствознание в НХА, София и днес е един от много малкото на брой в България изкуствоведи, които се занимават с украсата на ръкописната книга. Още дипломната ѝ работа беше с такава тема и тя отбеляза трайния ѝ интерес към тази сложна научна област.

За участие в конкурса кандидатката е представила една монография, два описа на ръкописни сбирки, в които участва с описание на украсата, 24 статии и студии и една рецензия за публикувана книга. Трудовете са от 2004 до 2016 г. Тъй като предишната хабилитация на кандидатката е от 2002 г., изискванията на закона са спазени и приемам за рецензиране всички представени публикации.

Преди да направя опит за техния анализ, ще отбележа едно важно обстоятелство – 11 от трудовете са публикувани в чужбина, а 10 са на английски език. Това, заедно с (непълния) списък с цитирания подсказва широката рецепция на публикациите на Елисавета Мусакова. Като се има предвид, че повечето от публикациите ѝ в чужбина са от научни форуми, може да се заключи, че кандидатката се радва на широка известност и авторитет в научните среди.

Научните изследвания на Елисавета Мусакова, представени в конкурса, имат твърде широк хронологичен обхват – от най-ранните запазени славянски (глаголически и кирилски) ръкописи, до края на XVII век. Някои от публикациите се занимават и с гръцки ръкописи. Тематиката може да се раздели условно на няколко дяла: изследване на украсата; атрибуционни изследвания и публикуване на неизвестни паметници; историографски изследвания.

Украсата естествено стои в центъра на изследователския интерес на Мусакова. Тук вниманието е концентрирано предимно върху инициала, наред с миниатюрите и заставките. Основният подход е функционалният – търси се ролята на украсата като маркер, бележещ семантично важни места в текста, като Мусакова върви по стъпките на изследователи като К. Вайцман, М. Долезал, Жуковская. В група от публикации се проучват псалтири и евангелия, в които се търсят графични маркери в текста, със съзнанието, че те могат да имат различен смисъл – да отбелязват пасажии от текста с литургично значение, или да тълкуват смисъла на текста. В по-ранните публикации вниманието е насочено специално към псалтира и както се разбира от една бележка под линия, Елисавета Мусакова подготвя книга за композицията на българските псалтири от XI до XIV в. Темата за семантиката на инициали и други графични знаци като семантично натоварени елементи на книгата е много трудна. Не само защото е необходимо да се познават особеностите и структурата на съответната книга и състава и еволюцията на богослужението през различните епохи и на различни територии. Мусакова има задълбочени познания в тези области. Трудността за интерпретацията идва от несигурността за наличие на обмислена система при украсяването на съответния кодекс. В някои случаи се открива зависимост между украса и текст, в други случаи – само частично съответствие. Със съзнанието за многоликостта на ситуацията във всяка конкретна културна среда и време, или за невъзможността тази среда да се определи със сигурност, авторката по правило е предпазлива в обобщенията и изводите си. Без предвзета

теза, тя стриктно отбелязва аргументите „за“ или „против“ дадена възможност. Същият подход е приложен и при изследване на по-ранните български изборни евангелия (и тук разбираме, че авторката подготвя по-голям труд за сегментацията на текста на кратките български изборни евангелия до XIV в.). Особено интересно и приносно е изследването на графичната сегментация на текста в Асеманиевото евангелие, като изводът е, че художествените акценти са следствие от няколко принципа, установени при други паметници.

Две от публикациите са свързани в темата за символиката на разпространения в ранните глаголически ръкописи мотив на дракон/змия. Отчитайки поливалентната природа на мотива, Мусакова търси присъствието му в митологията, фолклора и християнството, без да формулира твърди изводи, предпазливост, която с оглед на времето на създаване на ръкописите е напълно оправдана. Един интересен инициал от Асеманиевото евангелие, пред четивото за Рождество на св. Йоан Предтеча, с „портрет“ и дракон, става повод за подобни търсения, като е подложен на сложна „дисекция“. Накрая е предложен един пасаж от похвално слово на св. Климент Охридски, който напълно съответства на изображението и като че ли е ключ към разбирането му, но присъщата възискателност на авторката я предпазва от категорично потвърждаване на тази връзка.

Без коментар като приносно може да се определи публикуването на неизвестен фрагмент от псалтир в ЦДА, който авторката определя като (още една) част от т. нар. Шопов-Карадимов псалтир, пазещ се в НБКМ. Атрибуцията е била възможна заради основното познаване на целия фонд от средновековни ръкописи в българските книгохранилища.

Впрочем, Елисавета Мусакова познава, ако не винаги непосредствено, то от публикации, балканските средновековни славянски (и не само)

ръкописи и това е добра основа за нейните изследвания на отделни писачи и илюминатори, на отделни книжовни средища, на връзките между тях, на книжовния обмен на Балканите през вековете. В тази област много важни са нейните наблюдения върху ръкописите, подписани или атрибуирани на св. Пимен Софийски и изтъкването на факта, че в тези ръкописи се наблюдават много почерци и това е възможно свидетелство, че светецът е обучавал ученици или е оглавявал ателие. Студията ѝ за Данаил Етрополски като илюминатор е единствена по рода си и задълбочава знанията за този твърде продуктивен копист, като добавя нови посоки за изследване и на средата, в която твори.

Базирайки се не само на украсата, но и на почерците, авторката обособява групи ръкописи, които не винаги се приписват на определено книжовно средище поради липса на сигурни данни в тази посока. Тя прави едно важно уточнение – не винаги мястото на намиране на ръкописа или мястото на функционирането му е място на неговото създаване. Впрочем, подобни грешки са правени в миналото и по отношение на българската икона от османския период. Във всеки случай наблюденията и атрибуциите ѝ дават повод за по-генерални размисли за художествените и книжовни връзки например между българските земи и Светогорските манастири, между български, гръцки и сръбски книжовници/илюминатори; за ролята на печатната книга в украсата на някои ръкописи.

Твърде интересен е текстът за луксозните ръкописи на XVII век където се прави опит да се обособят социално-културните белези на създаване и функциониране на ръкописите.

В няколко обобщаващи студии Елисавета Мусакова разглежда състоянието на проучванията върху българската ръкописна книга в ранните етапи на нейното развитие, или някои важни научни проблеми. Тук са поставени твърде съществени методологически въпроси, засягащи изворите на

украсата на първите известни глаголически ръкописи, посоки на влияния и съответно посоки за бъдещи изследвания, като например връзките на средновековния Търновград със Света гора или с Охрид.

Участието на кандидатката в съставянето на описи на ръкописни сбирки е една важна част от нейната научна активност и от материалите, с които участва в конкурса. Свидетелство на нейния авторитет в тази област е участието ѝ в описа на славянските ръкописи в библиотека Сечени в Будапеща, както и на ръкописите в ЦИАИ, т. 1. Тя е участник и в проекта за описване на музикалните ръкописи в Рилския манастир (ръководител чл. кор. проф. Светлана Куюмджиева).

Както бе споменато нееднократно, Мусакова отделя специално внимание на почерците, като анализът им е важен инструмент при атрибуцията и изследването на отделни ръкописи. Нейната не-голяма по обем книга „Писмо и писачи в българските ръкописи до края на XVII век“ запълва една сериозна празнина в българската наука – липсата не само на палеографска школа, но и на системни проучвания в тази сфера. Още в първото изречение книгата е наречена „помагало“. Наистина практическото предназначение на изданието е да служи като своеобразен учебник за студенти, но това далеч не изчерпва нейното значение. Наред с основни понятия и изследователски инструментариум, читателят намира стегната и пригледна цялата история на развитието на писмото в българските глаголически и кирилски ръкописи, малки портрети на отделни писачи и на книжовни центрове с техните отлики, причините за отделни явления, търсени в общия културен климат.

Накрая, като част от общия облик на кандидатката, ще обърна внимание на нейната преподавателска активност в ЦЕУ, Будапеща; НХА, София и СУ „Св. Климент Охридски“. Важна е преподавателската ѝ дейност в Националната художествена академия, тъй като за пръв път студентите от

специалност Изкуствоведение се запознават с ръкописната книга от нейния лекционен курс. Свидетелство за значението му са няколко курсови и дипломни работи, както и една успешно защитена докторска дисертация под научното ръководство на Елисавета Мусакова.

В заключение ще подчертая, че кандидатката в конкурса има широк диапазон на научни занимания и приноси, богата научна продукция, модерна методология, успешна преподавателска работа, тя е несъмнен авторитет в своята област в България и в чужбина (списъкът на цитирания също потвърждава този извод).

Всичко това ми дава основание да предложа на уважаемите членове на Научното жури да присъдят на Елисавета Мусакова академичната длъжност **професор**, за което убедено ще гласувам.

18.01.2017

Гр. София

(чл. кор. проф. Иванка Гергова)